

Hassas Konular

Ahmedinejad'ın Türkiye Ziyareti: İran ve Türkiye'nin Orta Doğu'ya İlgisi

Celal Metin

31 Ağustos 2008

Fukuyama ve Huntington gibi ABD ve AB'nin masa başı memur-entelektüellerini çıldırtan ve Batı yayın evlerinin çok bilimsel uluslar arası kitapları ile kafaları karışmış Türkiye'nin sözde liberal aydınlarını ağlatan "Tarihin Sonu" söyleminin sonuna geldiğimiz şu günlerde, dünyanın hiç olmazsa iki kutbunun olup, hâlâ coğrafya kitaplarında yazılı olduğunun yeni nesillerce okunuyor olması şüphesiz gelecek için bir kazançtır. Tarihin kendi mecrasında aktığının ve coğrafyanın hiçbir yere gitmediğinin farkına varıldığı paradigmalara çağında, Türk ve İran coğrafyalarının ortak tarihsel ve kültürel değeri olan Mevlana'nın "dün dün de kaldı; şimdi yeni şeyler söylemek lazım" esprisi daha önemli hâle gelmektedir. Gerçek bir radikal mi yoksa tarihin gündemini fuzulî işgal eden bir şarlatan mı olduğu konusunda dünyanın henüz karar veremediği İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad'ın 14-15 Ağustos 2008 tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı iş ziyaretini, medya magazinliğinden ve uluslar arası politikaların bildik gürültü ve patırtısından ayırarak, yeni dünya düzensizliğinin gerçeklerine yaslanan bir söylemler dizgesinde yeniden okumak gerekmektedir.

Çoğunlukla, beylik ders kitabı cümleleriyle ifadesini bulan Türkiye ve İran okumaları, günümüz çok yönlü gelişmeleri bağlamında üç tür ana konuya sıkıştırılabilir: Tarihsel kökenleriyle iki ülke arasındaki ilişkiler; güncel sorunlardan beslenen konjonktürel gelişmeler ve tarihin çöp tenekesine atılmayı bekleyen Yeni Dünya Düzeni'nin özrümlü çocuğu Büyük Orta Doğu Projesinin bir yüzü olan Orta Doğu'nun Müslüman toplumlarının aldığı yeni şekil...

Tarihsel kökenleri ile bütüncül bakıldığında Türk-İran ilişkileri, en hafif deyimle, rekabet üzerine olmuştur. Ancak yakın çağın kendi gerçekleri üzerinden okunduğunda, 1979 İran İslam Devrimi ile 1997'de Hatemî'nin cumhurbaşkanı seçilmesi arası hariç, iki ülke ilişkilerinde rekabetin yerini iş birliği ve iyi komşuluk ilişkileri kurma gayreti önemli yer tutar. Günümüzde ekonomik yatırımları daha çok artırma ve iki ülkeyi de tehdit eden Kürt Sorunu çevresine odaklanan ikili ilişkilerde beklenen aşama kaydedilemese de, belli bir mesafe alındığı muhakkaktır. İki ülke arasında, özellikle ekonomik ilişkilerin belli bir ivme kazanmış olmasında, İran'ın devrim sonrası rejim ithaline son dönemlerde son vermesi ile PKK'yı desteklemekten vazgeçmesinin yanında, petrol ve doğal gaz gibi zengin doğal kaynaklarını kullanarak kendi ekonomik sıkıntılarını aşmış olması, Türkiye'nin ise enerji ihtiyacında dünyanın önemli enerji kaynaklarına sahip bu ülkeden yararlanma isteği önemli rol oynamıştır. Ortak ekonomik çıkarların şüphesiz uluslar arası gelişmelerden bağımsız değerlendirilmediği günümüz koşullarında, Türkiye ve İran'ın aralarındaki ekonomik ilişkileri geliştirme isteği küresel aktörlerle olan ilişkilerini de etkilemektedir. İran'ın Batı, özelden ABD karşıtı ve bağlantısızlık temelli söylemi, Türkiye'nin uluslar arası ilişkilerden doğan yükümlülükleri ile çatışmasına yol açmakta, Türk dış politikasının açılım gücünü zayıflattığı görülmektedir. İran'ın Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politik hamleleri de Türkiye'yi tedirgin edecek boyutlara ulaşmış durumdadır. Özellikle Azerbaycan'a yönelik, Ermenistan'la olan ilişkileri Türkiye'nin yakından takip etmesi gereken bir durumdur.

Küresel ve bölgesel gelişmelerin hızlı bir devinim gösterdiği günümüz koşullarında İran hem bir aktör hem de bir nesne olarak uluslar arası ilişkilerde önemli bir konu oluşturmaktadır. Avrasya ve Orta Doğu'nun kıyı ülkesi olmasına rağmen İran, son dönemdeki girişimleri ile tarihsel rol üstlenmek için ciddi hamleler yapmakta; bu durum küresel aktörlerin değişik tepkiler vermesine yol açmaktadır. Özellikle Irak'ın işgali ve Irak Şii'lerinin Irak siyasal yönetimindeki etkin konumu, bölge ülkelerini olduğu kadar, Türkiye'yi de kaygılandırmaktadır. Irak Şii'leri ABD ile İran arasında bir denge kurmaya çalışsalar da, tarihsel ve kültürel bağlarından dolayı İran avantajlı konumda

bulunmakta; bu durum Irak'ın bütünlüğünden başka politika üretemeyip kendini bağlayan, ama Irak'ın tarihsel Sünnî kimliğinden uzaklaşmasının sakıncalarını tarihsel tecrübeleri ile bilen Türkiye'nin açmazlarını artırmaktadır. Uluslar arası gündemde İran'ın baş konu hâline gelmesinde elbette İran'ın nükleer enerji programını uluslar arası denetime açmak istememesi ve nükleer silah yapma hakkını sesli olarak dillendirmesidir. İran'ın nükleer programının, geri döndürülemez biçimde, son aşamasına geldiği anlaşılmaktadır. Bölgede Türkiye'nin görünürde yakın müttefiki bulunan ve İran'ın nükleer tehdidinin muhatabı olarak kendilerini algılayan ABD ve İsrail'in yoğun tepkilerine karşı, Türkiye'nin tepkisi düşük yoğunluktadır. Bunu anlamlandırmak güç ve spekülatif yorumlar içermesinin yanında, Türkiye'nin daha geniş açılımlı bir politik beklentiyi zamana yaymaya çalıştığı izlenimi vermektedir. Şüphesiz İran'ın nükleer silah yapması veya elinde bulundurması en başta Türkiye için tehdittir.

Son dönem Türk dış politikasında gözlemlenen en önemli değişiklik, ait olduğunu sürekli dillendirdiği Batı dünyası ile çatışmadan, daha çok çevre ülkelerle olmakla birlikte; özelde Orta Doğu ülkeleri ile daha yakın bir işbirliğine istekli olmasıdır. Her ülkeye eşit mesafeli ve iç işlerine karışmama üzerine oturan bu işbirliği isteği bugün daha çok ülkeler arası arabuluculuk ve ekonomi temelli olmakla birlikte; gelecekte kendisini bağlayan uluslar arası yükümlülükler ve ülke öncelikleri, dış politik ilkeleri yeniden şekillendikçe, taraf olmasını kaçınılmaz kılacaktır. Türkiye'nin bölgeye bakışı analitik çözümlenmeden uzak; farklılıkları ve değişimleri görmezden gelen tek biçimli bir bakış açısıdır.

İran'ın bölgeye ilgisi sanıldığı gibi Irak'ın işgalinden sonra olmamıştır. 1979 İslâm Devriminden sonra başlayan devrim ihracı bir milât teşkil eder. Ancak devrim ihracına yönelik bölgenin siyasal güçlerinin direnci İran yönetimini iki farklı yol izlemeye yöneltmiştir. Devrim ihracından vazgeçtiği imajını sürekli dillendirerek, barışçı ve iyi niyete dayalı çok yönlü işbirliğini devletlere sunup inandırıcı olmaya çabalarken, bölgenin tüm radikal ve muhalif örgütleri Tahran nezdinde itibar sahibidir. Özellikle İran'ın, Arapların bir bütün olarak kabullenmekte zorlandıkları İsrail devleti gerçeğini tarihin yanlışı yüklemine sığdırması bu örgütlerin tabanlarına ve sıradan Araplara hoş gelmektedir. Orta Doğu İslâm coğrafyasında farklı ve yeni güç odakları oluşmaktadır. Örneğin dünün önemli politik gücü olan Mısır, siyasal etkinliğini yitirirken Suudi Arabistan'ın politik hamleleri, devletler düzeyinde, bölgesel etkinlik mücadelesine yeni bir yönelim kazandırmıştır. Orta Doğu'nun sınırları belli devlet güçlerinin yanında İslâm'ın siyasal dilinden beslenen güçlü, sivil, katılımcı ve toplumsal tabana oturan Hamas, Hizbullah ve Müslüman Kardeşler gibi siyasal örgütlerin etkinlik mücadelesi bölgenin siyasal yönelimine farklı bir renk kazandırmaktadır. Devletlerden farklı olarak siyasal örgütlerin toplumun her türlü siyasal, ideolojik, kültürel ve sosyal sorunlarını dillendirmedeki becerisi ve çözüm üretme çabaları uzun zamandır gözden kaçırılmış; yalnızca askerî *mise-en-scène*leri gündeme taşınmış ve bu durum yanıltıcı yorumları da beraberinde getirmiştir. Sömürge sonrası oluşan devletlerin anakronik yapılarına rağmen siyasal gücü elinde bulunduranların bu güçten vazgeçmede hiç de istekli olmamaları göz önünde bulundurulması gereken önemli bir başka durumdur. Bölgede hem devlet hem de siyasal örgütlerin farklı beklentilerine cevap verecek ve bütünlükçü bir siyasal proje sunacak siyasal girişimler geleceği belirleyecektir. ABD'nin tarihsel ve kültürel kökenlerden yoksun demokrasi girişimlerinin olumlu sonuçlar vermeyeceği beklentisi güç kazanırken, İslâm'ın siyasal yorumlanmasından güç alan yeni siyasal projelerin önü açılmaktadır. Mesele bu yönelimi doğru okuyup tüm bölge toplumlarının kabulleneceği siyasal ve kültürel bir proje sunabilmektir.

Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelimindeki istekliliğinin ipuçları bölgede yeniden şekillenen siyasal kültürü biçimlendirebileceği öz güvenine dayanmakta ya da dayandığı düşünülmektedir. İddialı bir çıkarım olarak Türkiye'de siyasal iktidarın yeni yüzü ve Sünnî İslâm dünyasının lider arayışının tarihsel denk düşüşünün dikkatle altı çizilmelidir. Bunun, küresel aktörlerin basit bir manipülasyonu mu yoksa tarihsel gerçeklerin bir sonucu mu olduğu henüz netlik kazanmamışsa da zaman belirleyici olacaktır. Türkiye'nin Orta Doğu'da ne kadar müdahil olacağı ve etkinliğinin sınırı sorusu, bir anlamda, İran'ın bölgedeki girişimlerine bağlıdır. Tarih boyunca Orta Doğu'da hâkimiyet mücadelesinde, ilk dönem İslâm Devletleri hariç, daha çok kıyı ülkelerin olduğu görülür. Orta Doğu'nun tarihinin belirlenmesinde Roma, Pers, Sasanî, Selçuklu ve Osmanlı imparatorluklarına, daha sonraki dönemlerde İngiliz ve ABD'nin eklendiği görülür. Günümüz koşullarında, ABD'nin etkinliği tartışmasız olduğu görülmekle birlikte, şartların nasıl gelişeceği belirsizdir. Türkiye ve İran'ın bölgeye ilgisi ve bölge ülkelerinin Türkiye'ye yönelik beklentileri tarihin başka yönde akmasına yol açabilecek potansiyeli bünyesinde taşımaktadır.

Ahmedinejad'ın Türkiye ziyareti, Türkiye'nin Avrasya'nın enerji terminali; İran'ın ise enerji güzergâhı olma arzuları üzerinden ekonomik nedenler olarak okunmuştur. Ancak Orta Doğu gerçekleri ve sorunları bağlamında bakıldığında, siyasal ve ideolojik gerçekler dış politikaya damgasını vurmaktadır. İran'ın Orta Doğu'ya coğrafi anlamda giriş kapısı olan Irak'ın Şiî kimlikli yeni yüzü, İran üzerindeki Sünnî baskıyı azalttığı ve yeni imkânlar doğurduğu için gelecekte çok yönlü mücadele alanı olacaktır. Türkiye'nin, hem Irak'taki gelişmelere hem de Orta Doğu'nun Sünnî Arap dünyasındaki gelişmelere duyarlı olacağından İran'ın hamlelerini yakından izlemek istemesi doğaldır. Bu ziyaret, İran mı Türkiye'yi; Türkiye mi İran'ı dengelemek ve tarafsızlaştırmak istiyor noktalarında net bir görüntü sunmamaktadır. Ancak, adı ne olursa olsun, ciddi bir rekabet veya işbirliği arayışının problemlenmesi önemlidir. Medya'nın bu ziyareti Ankara ve Anıtkabir üzerinden değerlendirmesi yanlıştır; çünkü daha önce de Ankara'ya gelen hiçbir İran cumhurbaşkanı Anıtkabir'i ziyaret etmemiştir. Ziyaretin Ankara yerine İstanbul'a kaydırılmasının en temel nedeni uluslar arası tepkileri ve bir krizi yumuşatmak olarak da algılanmalıdır. Orta Doğu için Türkiye ve İran kıyı ülke olmakla birlikte misafir ülkeler değildirler; belli özellikleri ile iki güçlü ülke olarak Orta Doğu'nun gelecek tarihlerinde belirleyici olacakları muhakkaktır. Bu ziyaretle bir anlamda birbirlerini yokladıkları; kırmızı çizgilerini görmeye çalıştıkları ve olası sorunların neler olabileceğini anlamaya çalıştıkları bir ön görüşme olduğunun altı çizilmelidir. İran kendi rejim ve tarihsel varlık nedeni olarak, bölgesel aktör olmaya yönelmiştir; ABD, İsrail, Arap ülkeleri ve Batılı ülkeler İran'ın bu hamlesini görmüşlerdir; tepkileri bundandır. Aynı zamanda bu ziyareti, İran'ın Türkiye'nin tepkisini ölçmek ve onu tarafsızlaştırmak için bir girişim olarak da okumak mümkündür. Ahmedinejad'ın siyasal kimliği ve dillendirdiği ideolojik jargon, İran'ın siyasal rejimi ile uygunluk arz etmekle birlikte, bunun uluslar arası arenada nasıl içselleştirileceği İran'ın geleceğini belirleyecektir. Şüphesiz Türkiye, sınırında olan tüm bu gelişmelerden doğrudan etkilenecek ilk ülkedir. Bu yüzden Türkiye'de İran okumaları daha çok çabaları gerektirmektedir.

Yrd.Doç.Dr. Celal Metin, Celal Bayar Üniversitesi, Demirci Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretim Üyesidir.

Eposta: celalmetin2004@yahoo.com

KÖKSAY E-Bülteni, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı (KÖKSAY) tarafından çıkarılmaktadır. KÖKSAY bağımsız ve bağlantısız, günlük siyasî konumu olmayan bir kurumdur; merkezine Türkiye ve Türk dünyasını alarak araştırmalarını ulusal ve uluslar arası sosyal, siyasî ve stratejik konulara yoğunlaştırır, araştırma ve incelemeler yapar. Dolayısıyla, bu yayında ifade edilen bütün görüşler, değerlendirmeler ve varılan sonuçlar yalnızca yazarlarına aittir.

© 2008, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı. Bütün hakları saklıdır.